

siyasî meselelerle de yakından ilgilenmiş, gazete ve dergilerdeki yazılarında Rusya müslümanlarının siyasî hareketine etkin biçimde katılmıştır. Sovyet rejimi zamanında fikrî tutumunu muhafaza etmiş ve rejimi kesinlikle övmemiştir. Onun ortaya koyduğu düşünce mirası, Sovyet rejiminin uzun süren yasaklarının ardından günümüz Tataristan Cumhuriyeti'nde yeniden keşfedilmiş ve Rızâeddin hak ettiği itibarı kazanmıştır (Kanlıdere, *Reform within Islam*, s. 50-52).

Eserleri. **A) Din, Ahlâk ve Eğitim.** 1. *et-Tahrîrü'l-musaffâ* (Kazan 1888). İslâm miras hukukuyla ilgili bir eserdir. 2. *Kitâbü'l-İ'tibâr* (Kazan 1888). İbadet, çocuk eğitimi ve bazı sosyal meselelere dairdir. 3. *Menâsib-i Dîniyye* (Orenburg, ts. [1896?]). 4. *Terbiyeli Bala* (Kazan 1897). 5. *Terbiyeli Ana* (Kazan 1898). 6. *Terbiyeli Hatun* (Kazan 1899). 7. *Terbiyeli Ata Yâ ki Kırâat-i Türkî* (Kazan 1902). 8. *Âdâb-ı Ta'îm* (Orenburg 1902). 9. *Aile* (Orenburg 1902). 10. *Nasihât* (I-III, Orenburg 1903). 11. *Rusya Müslümanlarının İhtiyaçları ve Onlar Hakkında İntikad* (Orenburg 1906). 1905 yılında çarlığın nisbeten özgürlükçü politikalar benimsemesinin ardından Rusya müslümanlarının dinî ve sosyal talepleriyle ilgili olarak kaleme alınmış sekiz maddelik bir rapordur. 12. *İslâmlar Hakkında Hükûmet Tedbirleri* (I-II, Orenburg 1907). Rızâeddin bu eserinde, müslümanların eğitimiyle ilgili olarak çıkarılmış yasa ve tüzükler hakkında bilgi vermekte, böylece müslümanlara yol göstermektedir. 13. *Cevâmiu'l-kelim Şerhi* (Orenburg, ts. [1908?]). 318 hadisın şerhidir. 14. *Rahmet-i İlâhiyye Meselesi* (basık yeri ve tarihi yok; 2. bs., Orenburg 1910). Mûsâ Cârullah'ın *Rahmet-i İlâhiyye Burhanları* adlı eserindeki tartışmalı konuların değerlendirmesidir. 15. *İlm-i Hadîsten Kütüb-i Sitte ve Müellifleri* (Orenburg 1910). 16. *Dinî ve İctimâî Meseleler* (Orenburg 1914). Rızâeddin, Mercânî ve Efgânî'den aldığı etkilerle şekillendirdiği bu eserinde yenilikçi görüşlerini yansıtmaktadır.

B) Biyografi. 1. *Âsâr* (I-II, Orenburg 1900-1908). İdil-Ural bölgesinde yaşayan ünlü müslüman Türkler'in biyografilerini ihtiva etmektedir. Yazma halindeki III ve IV. ciltler halen Ufa'daki Başkırdistan Fennî Merkezi Tarih, Dil, Edebiyat Enstitüsü Arşivi'ndedir. 2. *Meşhur Hatunlar* (Orenburg 1903). 3. *İbn Rüşd* (Kazan 1905). Remzi Demir eseri Türkiye Türkçesi'ne aktarmıştır (*İslam Filozofu İbn Rüşd*, Ankara

1997). 4. *Ebü'l-Alâ el-Maarî* (Orenburg 1908). 5. *İmam Gazzâlî* (Orenburg 1909). 6. *İbn Teymiyye* (Orenburg 1911). 7. *İbn Arabî* (Orenburg 1912). 8. *Ahmed Midhad Efendi* (Orenburg 1913). 9. *Şeyh Zeynullah Hazret'in Terceme-i Hâli* (Orenburg 1917).

C) Tarih. 1. *Bulgar ve Kazan Türkleri* (nşr. Enver Hayrullin, Kazan 1997, Latin harfleriyle Tatarca). 2. *İbn Battûta'nın Deşt-i Kıpçak'taki Seyahati* (Orenburg 1917). İbn Battûta'nın seyahatnâmesinde yer alan eski Türk illeri ve Rusya coğrafyası hakkındaki bilgilerin tercüme ve açıklamasından oluşmuştur. Yeni neşri *Bulgar ve Kazan Türkleri* içinde yer almaktadır (s. 92-129). 3. *Altınorda Hanları* (nşr. Ravil Emirhan, Kazan 1996). Sultan Şemsî tarafından Rusça'ya çevrilmiştir. 4. *Kazan Hanları* (nşr. Ravil Emirhan, Kazan 1995). *Şûrâ* dergisinde yayımlanan bu iki makaleyi İlyas Kamalov Türkiye Türkçesi'ne aktarmıştır (*Altın Ordu ve Kazan Hanları*, İstanbul 2002). Rızâeddin bunların dışında *Esmâ Yâ ki Amel ve Ceza* (Orenburg 1903) ve *Selime Yâ ki İffet* (Kazan 1899) adlı iki hikâyesi vardır (Rızâeddin Fahreddin'in eserleri, mektupları ve bunların yankıları hakkında geniş bilgi için bk. Özalp, s. 123 vd.).

BİBLİYOGRAFYA :

Abdullah Battal-Taymas, *Rızâeddin Fahreddin noğlu*, İstanbul 1958; Ahmet Kanlıdere, *Reform within Islam: The Tajdid and Jadid Movement among the Kazan Tatars (1809-1917)*, İstanbul 1997, s. 50-52; a.mlf., *Kadimle Cedit Arasında Musa Cârullah: Hayatı, Eserleri, Fikirleri*, İstanbul 2005, s. 84-86; İsmail Türkoğlu, *Rusya Türkleri Arasındaki Yenileşme Hareketinin Öncülerinden Rızaeddin Fahreddin*, İstanbul 2000; Azade-Ayşe Rorlich, *Volga Tatarları* (trc. Mehmet Süreyya Er), İstanbul 2000, s. 118-129; Ömer Hakan Özalp, *Rızaeddin Bin Fahreddin: Kazan'la İstanbul Arasında Bir Alim*, İstanbul 2001, s. 123-267, ayrıca bk. tür.yer.; İbrahim Maraş, *Türk Dünyasında Dinî Yenileşme*, İstanbul 2002, s. 89-91, ayrıca bk. tür.yer.

GOULNAR BALTANOVA

RİZÂİ MAHMUD BABA EFENDİ

(ö. 987/1579)

Osmanlı âlimi, mutasavvıf,
şair ve hattat.

Kaynakların çoğuna göre Filibe'de (Bulgaristan) dünyaya geldi. Âşık Çelebi (*Meşâirü's-suarâ*, vr. 234^b) ve Âlî Mustafa Efendi (*Künhü'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım*, s. 220) Tirnovalı olduğunu belirtirler. *Sicill-i Osmânî*'de Trabzonlu olarak gösterilmesi yanlış-

tır. 100 yaşlarında öldüğü rivayet edildiğine göre 887-890 (1482-1485) yılları arasında doğduğu söylenebilir. Yeşilzâde diye anılan bir kadî efendinin oğludur; bu sebeple bazı kaynaklarda Kadızâde ve Yeşilzâde olarak da zikredilmiştir. Tasavvufa intisabından sonra Baba Çelebi ve Filibeli Şeyh Mahmud Baba lakaplarıyla anılmıştır. Âşık Çelebi, mührünün üzerinde "Bende-i hâcegân-ı sadr-ı şühûd / Hâk-i râh-ı rızâ Baba Mahmûd" ibaresinin bulunduğunu söyler. Rızâî'nin iyi bir tahsil görüp özellikle dinî ilimlerde kendini üst seviyede yetiştirdiği belirtilmektedir. Bâkî divanında bulunan onun hakkında yazılmış iki methiyede (*Bâkî Divânı*, s. 55-62) ilmî özellikleri yanında edebiyat ve hat sanatındaki kudretine de işaret edilmiştir. Bâkî'nin bu şiirleri Rızâî vasıtasıyla Rüstem Paşa'nın gözüne girmek için yazdığı bilgisi onun vezîriâzam nezdindeki itibarını gösterir. Bu iki methiyenin divanın çeşitli nüshalarında "Kasîde-i Bâkî Berâ-yi Hâce-i Sultân Selîm" başlığı altında yer alması onun aynı zamanda II. Selim'in hocası olduğunun işareti olarak kabul edilebilir. Böylece Rızâî, Rüstem Paşa ve Kanûnî Sultan Süleyman'dan sonra II. Selim üzerinde de etkili olmuş, bu etki III. Murad devrinde de sürmüştür. Şeyh Hamdullah'tan sülûs ve nesih öğrenen Rızâî ayrıca ta'likle meşgul olarak devrin hattatları arasına girmiştir. Kaynaklar çeşitli yazıları yanında bir Ebüssuûd tefsiri yazdığını zikretmektedir.

Rızâî, devrin tanınmış âlimlerinden olan hocası Kadri Efendi'nin tavsiyesi üzerine o zaman mirâhurluk görevinde bulunan Rüstem Paşa'ya hocalık yaptı; onu dinî konular yanında devlet işlerinde, siyaset ve sanata kadar her hususta yetiştirdi. Bu arada müderrislik vazifesinde de bulundu. Rüstem Paşa'nın sadrazam olması üzerine 50 akçe aylıkla emekli olarak tasavvufa intisabına kadar onun yanında bulundu. Rüstem Paşa beylerbeyi sıfatıyla Diyarbakir'e tayin edildiğinde Rızâî hacca gitti. İstanbul'a dönüşünde bekâr olması sebebiyle Ayasofya Medresesi hücrelerinden birinde yaşamaya başladı. 1544'te sadrazam olan Rüstem Paşa hocasını tekrar yanına alınca onun mahrem-i esrârı haline geldiği gibi Kanûnî Sultan Süleyman ile de yakınlık kurdu. Âşık Çelebi'ye göre Rızâî'nin sarayla yakınlığı o kadar ileri dereceye varmıştı ki devlet kapısında işi olanlar önce kendisine başvurur, o da ihtiyaç sahiplerine yardımcı olurdu. Kaynaklar Rüstem Paşa üzerindeki etkisini de paşanın bütün hayır işlerini onun tavsiyesiyle yaptığı, ona danışmadan "neredeyse adım

atmadığı" şeklinde belirtir. Ayrıca ilim eh-
linden kabiliyetli olanların hak ettikleri gö-
revlere getirilmesinde Rüstern Paşa katın-
da aracılıkta bulunmasının yanı sıra çeşitli
ihsanlarla desteklenmelerini sağladığı da
kaydedilir.

Rızâî'nin hayatının ikinci dönemi, kırk
yaşlarında iken Nakşî şeyhlerinden Hâkim
Efendi'ye intisap ederek Nakşibendiyye ta-
rikatına girmesiyle başladı. Bu devrede ta-
savvuf sahasında kendini geliştirip seyrü
sülûkünü tamamladı, ardından devlet ka-
pısından ve saraydan uzaklaşarak uzlete
çekildi. III. Murad döneminde Mahmud Ba-
ba adıyla anılmaya başlandı. Âşık Çelebi'n-
nin naklettiği, "Reis-i hâcegân sâhib-rızâ
Baba Efendi'dir / Tarîk-i Nakşibendî'nin bü-
lend ü ercümendidir" beyti devrinin Nak-
şî şeyhleri arasındaki üstün yerini göste-
rir. Rızâî devlet hizmetinde bulunduğu za-
manlarda elde ettiği gelirle evinde büyük
bir kütüphane kurdu, vaktini daha çok oku-
yup yazmakla geçirdi. Hasan Çelebi onun
988'de (1580), Mehmed Süreyyâ 987 Ce-
mâziyelâhîrinin sonunda (Ağustos 1579)
vefat ederek Eyüp'te defnedildiğini yazar.
Tuhfe-i Hattâtîn'de 100 yaşına varmış
iken "gurur-i Receb"de lâhût âlemine yö-
neldiği ve Eyüp'te defnedildiği belirtile-
rek şu tarih beyti aktarılır: "Ta'miye vec-
hi üzre târihin / Dedi hâtif Rızâyî-i bedil"
(987).

Rızâî'nin Süleymaniye Camii yakınında
bir medrese yaptırarak vakfiyesini düzen-
lediği bilinmektedir. Kaynakların Sinan ya-
pısı (Sâî, s. 11) kırklı bir medrese olduğu-
na işaret ettiği, kendi adıyla anılan bu bi-
nanın son devir medrese listelerinde yer
almamasından zamanla harap olarak yı-
kıldığı anlaşılmaktadır. İlim ve tasavvufta
olduğu kadar şiir ve nesirde de başarılı
olan Rızâî çeşitli konularda risâleler kale-
me almıştır. Âşık Çelebi, Mustafa Paşazâ-
de Derviş Çelebi'nin vefatı dolayısıyla ken-
disine gönderdiği mektubu inşasına ör-
nek olarak *Tezkire*'sinde aktarmaktadır.
"Rızâî" mahlası ile yazdığı Arapça, Farsça
ve Türkçe şiirlerini bir divanda topladığı bi-
linmeyen şairin tezkirelerde yer alan bazı
manzumeleri oldukça başarılıdır. Necâtî
Bey'in "giriş girih" redifli gazeline yazılmış
en güzel nazîrenin onun, "Kaşın nişânı
mühr-i Süleyman giriş girih / Oldu berât-ı
hüsnüne unvan giriş girih" matlaî ile baş-
layan şiiri olduğu kabul edilir. Rızâî'nin,
"Bedrin eksilmek hilâlin artmak oldu lâzı-
mı / Kâmil olan n'ola etse ihtiyâr eksikliği"
beytini ihtiva eden gazeli onun sade Türk-
çe'si yanında tasavvufî yönünü, şöhretten
uzak ve mahviyet sahibi olduğunu göste-

ren manzumelerindendir. Rüstern Paşa'n-
ın vefatı dolayısıyla kaleme aldığı Türkçe
makalenin risâleleri arasında önemli bir ye-
ri olduđu belirtilmektedir. Nev'îzâde Atâî,
Osmanlı ulemâsından İbrâhim b. Kâsim el-
Halebî adlı bir kişinin onun Arapça bir ka-
sidesine şerh yazdığını kaydederse de di-
ğer eserleri gibi bunun da nüshası tesbit
edilememiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Âşık Çelebi, *Meşâirü's-şuarâ*, vr. 234^a-237^a;
a.mlf., a.e. (haz. Filiz Kılıç, doktora tezi, 1994), Ga-
zi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü s. 760-
766; Latîfî, *Tezkiretü's-şuarâ ve tabsiratü'n-nu-
zamâ* (haz. Rıdvan Canım), Ankara 2000, s. 272-
274; Ahdî, *Gülşen-i Şuarâ*, Millet Ktp., Ali Emîrî,
Tarih, nr. 774, vr. 98^a; Sâî, *Tezkiretü'l-bünyan*, s.
11; *Kühû'l-ahbâr'ın Tezkire Kısım* (haz. Mus-
tafa İsen), Ankara 1994, s. 220; *Bâkî Divânı* (haz.
Sabahattin Küçük), Ankara 1994, s. 55-62; Kınalı-
zâde, *Tezkire*, s. 408-409; Atâî, *Zeyli Şekâik*, s.
356-357, ayrıca bk. İndeks; Müstakimzâde, *Tuh-
fe*, s. 509-510; *Sicill-i Osmânî*, IV, 313; Cahid
Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*,
İstanbul 1976, s. 119; Muhittin Serin, *Hattat Şeyh
Hamdullah*, İstanbul 1992, s. 57-58; Mehmed
Çavuşoğlu, "Bâkî", *DİA*, IV, 537.

MUSTAFA UZUN

RİZÂZÂDE-İ ŞAFAK

(رضا زاده شفق)

Mîrzâ Hâcî Âgâ / Mîrzâ Sâdık Han
Rızâzâde-i Şafak
(1895-1971)

İranlı edebiyatçı, şair, gazeteci
ve siyaset adamı.

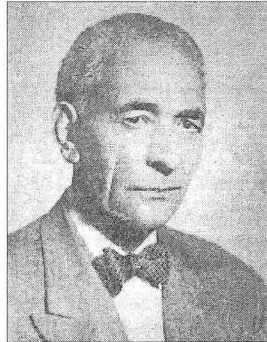
1274 hş. (1895) yılında Tebriz'de doğdu
(bazı kaynaklarda 1310 h./1892). Rızâzâde-i
Şafak lakabı babasının ve soyadı kanunu-
nun çıktığı dönemde yayımlamakta oldu-
đu gazetenin adından gelmektedir. İlk ve
orta öğrenimini Tebriz Amerikan Koleji'n-
de yaptı. 1909'da bir okulun müdürlüğüne
getirildi. Ertesi yıl yayın hayatı bir yıl sü-
recek olan *Şafak* adlı gazeteyi çıkarmaya
başladı. 1911'de Ruslar'ın Azerbaycan'ı iş-
gal ettiği ve Samed Han Şücâüddevle'nin

onların desteğiyle Tebriz'de yönetimi ele
geçirdiği dönemde işgale karşı yaptığı ko-
nuşmalar ve yayımladığı yazılar sebebiyle
gazetesi kapatıldı ve kendisi idama mah-
kûm edildi; fakat kaçıp on dört ay saklan-
dıktan sonra ailesiyle birlikte İstanbul'a
ulaşmayı başardı. İstanbul'da özel bir İran
okulunda (Debistân-ı İrânîyân) Farsça ho-
calığı yaptı. Bu arada Robert Kolej'e kay-
doldu, 1914'te mezun olduktan sonra üç
yıl süreyle burada İngilizce ve coğrafya ho-
calığı yaptı. İstanbul'da iken Tefvik Fikret'-
le tanıştı; onun hakkındaki görüşlerini, on-
dan aldığı öğütleri ölümünün üçüncü yıl
dönümünde çıkarılan *Düşünce* dergisi-
nin özel sayısında yayımladı (1918).

1921'de İran'a dönen Rızâzâde-i Şafak,
sekiz ay sonra babasının bir süre yanında
çalıştığı zengin bir iş adamı tarafından
hasta çocuğunun tedavisi için onunla bir-
likte Berlin'e gönderildi. Burada bir yan-
dan *İranshahr* adlı bir dergi yayımlarken
bir yandan da Felsefe Fakültesi'nde oku-
du ve 1928 yılında doktor unvanını kazan-
mış olarak Tahran'a döndü. Yüksek Öğ-
retmen Okulu'nda felsefe, pedagoji ve İslâm
öncesi Fars edebiyatı okuttu. 1929'da
Tahran Üniversitesi'nin açılmasının ar-
dından Edebiyat Fakültesi'nin Felsefe Bö-
lümü'ne öğretim üyesi olarak tayin edildi.
Özellikle İran edebiyatı üzerinde çalıştı ve
çeşitli yazılar kaleme aldı.

1940'lı yıllarda siyasete atılan Rızâzâ-
de-i Şafak 1943 ve 1947'de Tahran'dan
milletvekili seçildi. 1945'te Başbakan Kivâ-
müssaltana'nın başkanlığında siyasi ve ti-
carî müzakerelerde bulunmak üzere Mos-
kova'ya giden heyette yer aldı. Ölümüne
kadar her dönemde siyasetin içinde oldu
ve resmî görevlerle çeşitli ülkelere seya-
hatler yaptı. Daha sonra Meclis-i Senâ'ya
senatör seçildi; bu görevde iken Tahran'da
vefat etti ve Bihîşt-i Zehrâ Mezarlığı'n-
da toprağa verildi. İyi bir eğitim almış olan
Rızâzâde-i Şafak Türkçe, Arapça, Rusça,
Fransızca, İngilizce ve Almanca biliyordu.
Avrupa'da okuyup doktora yapması, Batı
düşüncesini benimsemesi, etkili ve güzel
konuşmaları sayesinde yaygın bir şöhret
kazanmış, düşünceleri özellikle gençler ve
aydınlar tarafından kabul görmüştür.

Eserleri. *Râh-ı Rehâyî-yi İrân* (Tah-
ran 1345); *Türk Mütefekkirinin Nazar-ı
İntibâhına* (Berlin 1343); *Se Sohenrâ-
nî* (Tahran 1318); *Târîh-i Edebiyyât-ı
İrân* (ders kitabı olarak birçok defa basıl-
mıştır); *Çend Bahş-i İctimâ'î* (Tahran
1340); *Sürûd-ı Mihr* (divanı, Tahran 1342);
Dershâyî ez Târîh (Tahran 1342); *İrân ez*

Rızâzâde-i
Şafak